

SZEMELVÉNYEK AZ OROSZ ÉS SZOVJET SZÉPIRODALOM ANTIKLERIKÁLIS ÉS ATEISTA FEJEZETEIBŐL

Írta: ORGOVÁNY ZOLTÁN

Az emberi társadalom fejlődése során voltak olyan korszakok, amelyekben a legmagasabb emberi eszménynek a vallást tartották. Míg a középkorban az egyik embereszmény a szent ember volt, addig napjainkban a vallásnak már egyáltalán nincs ilyen központi szerepe az emberi kultúrában. Sőt eltávolodtunk már meglehetősen attól a felfogástól is, amelyik még néhány évtizede is sok követőt vonzott, hogy az emberi értékek ranglétrájának csúcán az isteneszme, a vallás, az ember vallásos élményei állanak. A természettudományok ugrásszerű fejlődése, amely igen sok, eddig titokzatosnak látszó kérdésre adott tudományos választ, erősen megtépázta a vallás világi hatalmát.

A szocialista társadalom építése aktív, hazáját, népét szerető, az egyedül tudományos világnézettel, a marxizmus—leninizmus eszméivel felvértezett emberek sokaságát követeli meg. Türelmes, kitartó, de kérlelhetetlen harcot kell folytatnunk a múltnak az emberek tudatában élő sötét maradványaival is. Ezek közé a maradványok közé tartozik a vallás, a vallásosság érzése. Bár mind gazdasági életünkben, mind kulturális forradalmunk során elvágtuk azokat a gyökereket, amelyekből a vallásosság érzése fakadhat, tagadhatatlan, hogy a vallásnak ma is nagy tömegbázisa van, hogy a vallásos élmény milliók lelki szükségletét elégíti ki.

Mivel magyarázható ez? Azzal, hogy még sokan nem rendelkeznek tudományos világnézettel, a természet és a társadalom sok jelenségét képtelenek megérteni, megmagyarázni. Azzal, hogy a szocialista tábor ellenségei élesztgetik az emberek tudatában még a múltból eredő maradványokat. A tőkés országoknak továbbra is érdekük, hogy a mi dolgozóink az előítéletek rabjai legyenek, annál könnyebben befolyásolhatják őket. Magyarázható azzal is, hogy tudományos-ateista propagandánk a nép széles rétegei között még nem kielégítő.

A kapitalista országokban az egyház most is az államapparátus alkotó része, a tömegek elnyomásának eszköze. A tőkésék nem sajnálják a pénzt a különböző vallási szervezetek fenntartására. Az egyház ellenőrzése alatt állnak az iskolák, az irodalom, a mozi és a színház is. Kísérleteznek azzal is, hogy a tudományt is a vallás alá rendeljék. A kizsákmányolók mindig a társadalom kisebbségét alkotják. És mert a kisebbség nem képes a többség felett pusztán erőszakkal uralkodni, ezért alkalmazza a lelki elnyomás eszközét, mint amilyen a vallás is.

„A II. Internacionálé csődje“ című cikkében Lenin ezt írta: „... Minden elnyomó osztálynak uralma fenntartása érdekében két társadalmi funkcióra van szüksége: a hóhér és a pap funkciójára. A hóhérnak el kell fojtania az elnyomottak tiltakozását és felháborodását. A papnak vigasztalnia kell az elnyomottakat, ecsetelnie kell előttük a szenvedések és áldozatok enyhülésének távlatait az osztályuralom fenntartása mellett (ezt különösen könnyű megtenni akkor, ha az ember nem kezeskedik arról, hogy ezek a távlatok »megvalósulhatnak« ...), hogy ily módon kibékítse őket az osztályuralommal, távol-tartsa őket a forradalmi akcióktól, megtörje forradalmi szellemüket, kiölje belőlük a forradalmi akaratot...“ [1].

Az egyház védte és támogatta a királyok hatalmát. Azt hirdette, hogy azt az isten hozta létre, a királyokat pedig kinevezte az isteni akarat hordozóinak. Az imperialista hatalmak a rothadó kapitalista világ megerősítése és fenntartása érdekében ma is a vallásba kapaszkodnak.

Nekünk nincs szükségünk a vallásra. Nálunk csak kárt okoznak a vallási eszmék. A valamiféle felsőbbrendű erőben való hit gyengíti az emberi észet, akaratot, a véletlenek rabjává teszi, meggátolja azt, hogy aktívan részt vegyen a társadalmi életben, hogy annak megváltoztatója legyen. A vallásos nézetek károsak, mert elhallgatják a tudomány jelentőségét. A vallás azt tanítja, hogy az ember nem tud mindent megismerni, hogy nem lát előre, mi fog történni a jövőben: az „isten útjai kifürkészhetetlenek“, várni kell, mit ad isten. Ebből adódik, hogy az ember képtelen megváltoztatni saját életét, nem vehet részt a társadalmi élet megjavításában, tétlenségre van kárhoztatva. Valójában a tudomány segít nekünk a természet törvényeinek megismerésében, hogy azokat az emberiség szolgálatába állíthassuk, a tudomány hat az ember tudatának és a kultúrának a növekedésére, az fejleszti az ember alkotó kezdeményezését.

A vallásos elképzelésekkel behálózott ember ellenségeink vak eszközévé válhat. Ezért kell állandó harcban állni a vallási előítéletekkel.

E dolgozatban a teljesség igénye nélkül feltárjuk a klasszikus orosz irodalom antiklerikális és ateista megnyilatkozásait.

Lapozzuk át a történelem fejezeteit. Emlékezzünk a cári Oroszország szörnyű képeire!

Előttünk a régi jobbágytartó Orosz-föld. Hatalmas térségein szerte hangzik a panaszdal. Koldus módra tengődik a nép, senyved a cári önkényuralom és a jobbágyrendszer kibírhatatlan nyomása alatt. A zsarnoki önkényuralom sehol sem nehezedett már úgy rá az ország lakosságára, mint itt, ahol még a XIX. század elején is a feudális jobbágyi rabszolgaság a maga középkori formájában állott fenn. Százmillió ember nyögte a hatalmas birodalomban a szolgaság jármát s az arisztokraták és a nemesek néhány tízezer korlátlanul uralkodott, bőségben és pompában élt, a földettúró milliók verejtékes munkájának gyümölcséből. A cári önkényuralom és a feudális társadalmi rend biztosítottak látszott, az urak gondtalanul éltek, mert a központi hatalom gondoskodott arról, hogy a nép állati tudatlanságban maradjon és ne mozdulhasson el attól a rögtől, amelyhez balvégzete születésekor kötötte.

A vallás és az egyház pedig igazolta, támogatta ezt az igazságtalanságot, mondván, hogy „így volt és így lesz“, hogy az isten teremtette a gazdagokat és a szegényeket. A vallás, a nép ópiuma, türelemre, alázatosságra tanította a népet, a túlvilági boldogság ígéretével vigasztalta, s ezzel segítségül szol-

gált a jobbágynyúzó földbirtokosoknak és a gyárosoknak, hogy azok még inkább kordában tartásuk és kifosszák a dolgozókat. Maguk az egyházak és a kolostorok is hatalmas kizsákmányolók voltak. Az óriási birtokkal rendelkező kolostorok földjein a muzsikok dolgoztak látástól vakulásig, emberfeletti munkájukat gazdáik mint isten előtt kedves dolgot, mint a vallás nevében való önfeláldozást könyvelték el.

„Aki egész életében dologzik és nélkülöz, — írta Lenin, — azt a vallás arra tanítja, hogy legyen alázatos és türelmes a földi életben, s azzal vigasztalja, hogy mennyei jutalmat remélhet. Azokat pedig, akik a mások munkájából élnek, a vallás arra tanítja, hogy legyenek jótékonyak a földi életben, és így nagyon olcsó igazolást ajánl nekik egész kizsákmányolói életük számára és méltányos áron adja el nekik a jegyeket az égi boldogságra.“ [2].

„Szenvedjete és gyönyörködjete szenvedéseitekben!“ — így hangzott a vallás felszólítása.

A nép legjobb fia — a nagy orosz írók —, akik nem tudták részvétlenül nézni a nép szenvedéseit, és akik gyűlölték az elnyomást, az erőszakot, síkra szálltak a vallás ellen, a cári önkényuralom és a földbirtokosok ellen. Műveikben tükröződött az orosz élet reális képe, a vallás igazi arca is.

A nagy orosz írók megvetették a vallás által hirdetett béketűrést és alázatosságot, engesztelhetetlenek voltak a szenvedésekkel szemben, bátorságra szólították fel a robotoló dolgozókat, bíztak az ember alkotó erejének felvirágzásában, igyekeztek előmozdítani, hogy a rab-ember munkás-alkotóvá, egy új, boldog élet harcosává váljék.

Makszim Gorkij az orosz irodalmat „egy mesés gyorsasággal felépült csodálatos szentélyhez hasonlította. Ebben a szentélyben „tündöklő fénnel ragyognak a szépséges és hatalmas elmék, a szent tisztaságú szívek — az igazi művészek elméi és szívei“. Gorkij joggal fűzhetette még ezt is hozzá: „A mi szentélyünkben gyakrabban és hathatósabban hangzott el az egyetemes emberi szó, mint másokéban.“ Éppen ezért nevezte Gorkij az orosz irodalmat „az emberiség lelkiismeretének“ [3].

* * *

1. „Nemcsak az orosz irodalomban, hanem az orosz társadalmi tudatban is RAGYISCSEV volt a forradalmi gondolat és forradalmi érzés kezdeményezője“ [4]. Ő az első orosz író-forradalmár, aki a könnyel és vérrel írt „Utazás Pétervárról Moszkvába“ című híres könyvében, Katalin kegyetlen századában, vakmerő bátorsággal fejszefogásra szólítja fel Oroszországot. „Szétnéztem magam körül — s lelkemet az emberiség szenvedései megsebeztek“ — írja művében [5].

Ragyiscsev leleplezi a földbirtokosokat, akik korlátlan hatalmukat kihasználva, és magukat isten nevével igazolva, elveszik a parasztoktól „nem csak a föld ajándékát — a kenyeret és a vizet, de magát a fényt is“ [6]. A parasztok nyomorának szörnyű képét festve feltárja a földbirtokosok telhetlenségét és kegyetlenségét: „Mohó fenevadak, telhetetlen piócák, mit hagyunk mi a parasztnak? Azt, amit elvenni tőle nem tudunk, — a levegőt. Igen, egyedül a levegőt!“ [7].

Izzó gyűlölettel támadja a nép vérén és szenvedésein alapuló önkényuralmat. Látva azt, hogy a földesurak és a cári tisztviselők felhasználják az egyházat és a vallást a nép elnyomása érdekében, az író felemeli dühödt hang-

ját az egyház ellen: „Mindig a papok agyalták ki azokat a bilincseket, amelyeket különböző korokban az emberi értelemre raktak, ők nyirbálták meg a szárnyait, hogy ne tudja röptét a nagyság és szabadság felé irányítani“ [8].

A Szabadság című ódában RAGYISCSEV bemutatja az egyház és az önkényuralom érdekeinek egységét, a nép elnyomására alkotott szövetségét:

„Tekints e széles tartományra,
Hol sápadt rabság trónja áll . . .
A cár hatalma védi a hitet,
A hit támogatja a cári hatalmat,
Az embert nyomja mindegyik:
Ez értelmüket vonja láncra,
Az szándékukat irtja, vágja,
A »köz-hasznára«, — hirdetik.“ [9].

Az egyházat rajzolja meg az elriasztó, visszataszító szörnyeteg alakjában:

„És ime szörnyűséges állat,
akár a hidra száz feje,
mely könnyek nélkül meg nem állhat,
de szája méreggel tele,
nem kér hatalmat földi téren,
fejével ő az égig ér el,
ott van hazája, hirdeti,
kísértést, árnyat szórva szerte,
csalás, hazugság bármi terve,
ám kényszerít, hogy higgy neki.“ [10].

Az önkényuralom elleni harcot RAGYISCSEV csak úgy tudja elképzelni, ha a dolgozók egyidőben harcot folytatnak az egyház szellemi járma alól való felszabadulásukért is. Arra szólítja fel a parasztokat, hogy ne várják az égiek kegyét, hanem gyűjtsák fel a földesurak pajtáit, épületeit, tűzzel-vassal harcolják ki a szabadságot [11].

Ragyiscsev forradalmi eszméi hatással voltak nemcsak kortársai politikai gondolatainak fejlődésére, hanem a haladó írók következő nemzedékeire is.

2. Ragyiscsev után a haladó eszmék zászlóvivőiként léptek fel Oroszországban a nemesi forradalmi dekabristák. A dekabristák az orosz felszabadító mozgalom első periódusának legkiemelkedőbb alakjai voltak. Harcoltak a jobbágyrendszer ellen, objektíven fejezték ki a parasztság rendszerellenes hangulatát, törekvéseit. De nagyon távol álltak a néptől. Nem értették meg, hogy az önkényuralom, a jobbágyrendszer megdöntése, a forradalom és a politikai harc végigvitele lehetetlen a nép részvétele nélkül. A parasztfelkelés eszméje érthetetlen volt számukra.

A dekabrista eszmék légkörében kezdte bontogatni költői szárnyait és „énekelte meg Ragyiscsev nyomában a szabadságot“ [12] ALEKSZANDR SZERGEJEVICS PUSKIN.

A nagy nemzeti költő könyörtelenül lerántja a leplet az önkényuralomról, „a barbár nemességről“, amely erőszakos hazugsággal kisajátította magának a földművelő munkáját is, tulajdonát is, idejét is, és nyíltan támadja az alázatot és tűrést prédikáló vallást is.

Dühösen harcol a költő az előítéletek, a népbutítás ellen. Még ifjúkori művében, a „Gabriász“-ban, megtépázza a Krisztus szentségéről szóló mithosz nimbuszát, fellép a csodákba való hit ellen.

A szellemi elnyomás iránti gyűlöletét fejezi ki PUSKIN a népbutító Fotyij apátról írt epigrammájában, aki I. Sándor uralkodása idején az egyik legreakciósabb egyházfi és a hírhedt cári zsandár-miniszter, Arakcsjev közeli támogatója volt:

„Félig fanatikus, félig szélhámos,
Lelki fegyveréül szolgálak
Átok, kard, kereszt és korbács“ [13].

Amilyen forrón szerette a költő az életet, a szabadságot, a fényt, ugyanolyan szenvedélyesen gyűlölte a vallási fanatizmus sötétségét. A bátorság, az új élet kezdeteibe, a napnak a sötétség, az észnek az előítéletek felett aratott győzelmébe vetett hit hatja át a Mihajlovszkojei száműzetésében írt „Bachusi dal“ című költeményét:

„A múza-kar éljen, az ész tüze éljen!
Szent Nap sugarazzad erőd!
Mint elhal a lámpa világa
A hajnali bíbor előtt,
Úgy vesszen az áltudomány a homályba,
Ha szellemi láng veti fényét.
Üdv! éljen a Nap, tűnjék a sötétség!“ [14].

3. Büszke harcban állt az éggel az orosz irodalom Puskin utáni korszakának kiemelkedő költő-egyénisége, MIHAIL JURJEVICS LERMONTOV is. Ő a bátor, becsületes, szabad, erős, nagyszerű emberről álmódott. De a XIX. század 40-es éveinek Oroszországában, a költőt körülvevő valóságban a legjobb emberek tétlenségre és pusztulásra voltak kárhóztatva. A költő nem tudott megbékülni a népet elnyomó rendszerrel, amely visszatartotta a haza továbbfejlődését. Gyötrődve latolgatta az emberi méltóság jogait és sorsát. Műveiben a nemesség parazita életét bírálta, háborgott a gonoszság és az erőszak, a népbutítás és a vallás ellen, amely támogatta és igazolta a szociális igazságtalanságot.

Megteremti a költő Démonnak, „az egek büszke ellenségének, a tudás és szabadság királyának“ alakját, aki felkel minden ellen, ami gúzsbaköti az emberi értelmet és akaratot. Démon tagadja a vallás azon állítását, hogy a világon minden harmónikusan van megteremtve, megvetéssel néz az emberi társadalomra:

... „hol
Nincsen sokáig tartó szépség
S való boldogság sincs sehol,
Hol félszeg szenvedélyek élnek,
Hol csak bűn van meg büntetés,
Hol törpe fények fázva félnek
Szeretni is, gyűlölni is...“ [15].

Szenvedései mérhetetlenek, nem tudja, hogyan harcoljon, de nem is békül ki az éggel.

Egy minden élet elnyomó spanyol inkvizítor-páter visszataszító arcát rajzolta meg LERMONTOV „Spanyolok” című ifjúkori drámájában. Kaukázusi száműzetésének éveiben szerezte a szabadságszeretettel, a szabad élet utáni vágygal áthatott nagyszerű elbeszélő költeményét, a „Mciri”-t. Az erőszak, a gonoszság, a túrés és alázatosság elleni büszke ellenállás kifejezése ez a költemény. Mcirit, egy fiatal cserkészfiút az oroszok elrabolnak és kolostorba zárnak azzal a szándékkal, hogy papot nevelnek belőle. A fiú azonban szenvedélyesen vágyik a szabadság és a természet után. Egy napon megszökik, s három napon keresztül bolyong az úttalan rengetegben. Megvív egy tigrissel, fellángol benne a szerelem első sejtése, de szabadságát nem szerkezheti vissza: nem találja meg az utat hazájába. Végül társai akadnak rá és lázasan, haldokolva viszik vissza a kolostorba.

A kolostor-börtön képe — fullasztó celláival és homályos, néma falaival — az önkényuralmi Oroszország szimbóluma. A költő szembeállítja ezzel a világgal az izgalmak és ütközetek csodálatos világát, „ahol az emberek szabadok, mint a sasok”. A papokkal, akik elfutnak az élettől, félnek attól, vihar idején félelmükben arcra borulva imádkoznak az oltár előtt, szembeállítja a büszke, szabadságszerető Mcirit. A füllesztő cellából a fényre, szabadba kitörő Mciri a boldogságot nem a túlvilági életben látja, hanem a szabadságért vívott harcban. A vers eszmeisége azt hirdeti, hogy még a halál is jobb, mint a rabság: Mciri kész volt egész életét feláldozni azért a három napért, melyet szabadon töltött.

Az istenhez és az éghez szóló egyenes felhívást foglalnak magukban a következő szavai:

... „néhány szabad percért
A meredek és sötét szirtek között,
Ahol gyermekkoromban játszadoztam,
Az édent és az örökkévalóságot felcserélném én.” [16].

Az elbeszélő költeményt a kortársak úgy fogták fel mint harci felhívást.

LERMONTOV tiltakozik minden ellen, ami a nyikolájevi Oroszország botcsinálta rendszerének körülményei között gúzsbaköti az emberi szabadságot. A kormány és a papi személyek nemhiába gyűlölték és üldözték a költőt nemcsak életében, de még halála után is. Nem temetőben temették el, hanem egy kerítés mögé, ahol papi szertartás nélkül hantolták el az öngyilkosokat. Hamarosan ezután pedig, egyházi személyek rendelkezése elkészült egy „Utolsó ítélet” című kép, amely a poklot ábrázolta, ahol a többi bűnossal együtt égett Lermontov is. A haladás és a felvilágosodás ellenségei, a népbútítók így akarták az isten neve mögé rejtőzve eltörölni a nagy költő nevét.

4. Az orosz nép felszabadító harcának második szakaszában, a forradalmi gondolat fejlesztésében kimagasló szerepet töltöttek be a forradalmi demokraták olyan neves képviselői, mint V. G. BELINSZKIJ, A. I. GERCEN, N. G. CSERNISEVSKIJ, N. A. DOBROLJUBOV, NY. A. NYEKRÁSZOV és SZALTIKOV-SCSEDRIIN.

A nép iránti szeretet, az alkotó erejébe és a ragyogó jövőjébe vetett rendíthetetlen hit lelkesítette őket a régi rend sötét erőivel szemben folytatott hősi

küzdelemre. Sem a nélkülözések, sem az üldözések nem tudták megtörni büszke szellemüket. Nyíltan léptek fel a jobbágyrendszer és a cári önkényuralom ellen, a társadalom forradalmi átszervezésére mozgósítottak.

Miközben a forradalmi-demokratikus eszmék megszilárdításáért harcoltak, szenvedélyesen támadták a miszticizmust, a vallást, felléptek minden reakciós jelenséggel szemben, amely gátolta az előrehaladást, a babonával és más vallásos előítélettel szemben, amely megtévesztette a kisemmizettek eszét és szívét.

A demokraták mint harcos ateisták szálltak síkra, a társadalmi rendszer bírálatát összekötötték a vallás kritikájával. Nehéz volt nyíltan leleplezni az egyház hatalmával támogatott pravoszláv vallást, de a demokraták megtalálták a módját. Lerántották a leplet a többi vallásról, feltárták valamennyi vallás reakciós jellegét, kimutatták, hogy a vallás maszlag a nép számára, az értelmi és társadalmi fejlődés fékezője, a kizsákmányolók támogatója, akik sötéttségben tartják a réptömegeket, hogy uralkodhassanak fölöttük.

BELINSZKIJ, a jobbágyrendszer, az önkényuralom és a vallás dühödt ellensége írta harcostársának Gercennek: „Az »isten« és a »vallás« szavakban én tudatlanságot, sötétiséget, láncokat és korbácsot látok és úgy szeretem most ezt a két szót, mint az utánuk következő négyet.” [17].

Gogolhoz írott híres levelében, amely Lenin szerint „egyike volt a cenzúrázatlan demokratikus sajtó legjobb alkotásainak, amelyek megtartották hatalmas, élő jelentőségüket a mi korunkig is” [18], hadbaszállt a jobbágyrendszer, a cári önkényuralom és a szociális elnyomást igazoló egyház ellen. A levél megírására az adott közvetlen okot, hogy Gogol „Válogatott részletek baráti levelekből” című könyvében megtagadta egész addigi munkásságát, írói múltját, melyben leleplezte a feudális orosz társadalom rothadságát, és felcsapott a cári elnyomás és az orosz ortodox egyház dicsőítőjének. Belinszkij kijelentette levelében: „...nem lehet hallgatni, ha a vallás köpönyege alatt a kancsuka védelmére valaki hazugságot és becstelenséget prédikál igazság és erkölcs gyanánt...” [19]. Ez a levél a haladó ifjúság számára a harci cselekvések programja volt.

BELINSZKIJ levelében rámutatott arra, hogy Oroszország nem a vallásban, hanem a civilizáció, a felvilágosodás és a humanizmus sikereiben látja menekvését. „Oroszországnak az adott prédikációkra (elég sok prédikációt hallgatott már!), nem imákra (elég imát szajkózott már!), hanem arra van szüksége, hogy a népben felébredjen a sok-sok évszázadon keresztül sárba, ganéjba taposott emberi méltóság érzete — jogokra, törvényekre van szüksége, amelyek nem az egyház tanításának, hanem a józan észnek és az igazságosságnak felelnek meg” [20]. Bízott abban, hogy a nép nem a vallásban találja meg menekvését, hanem önmaga épít ki széles utat saját maga számára, és áll a művelt emberség élére.

Hangsúlyozta a nagy kritikus, hogy a pravoszláv egyház mindig „a korbács támogatója, az egyenlőtlenség védelmezője, a hatalom hízelgője, a zsarnokság kedvében járója volt” [21]. „A mi papságunkat mélységesen lenézi és megveti az egész orosz társadalom, az egész orosz nép, — írja BELINSZKIJ. — Kiről költötte az orosz nép a legrágárabb meséket? A pópáról, a pópánéról, a pópa lányáról és a pópa cselédjéről. Kiket nevez az orosz nép hatókröknek? A pópákat. Hát vajon nem a pópa-e a falánkság, a szolgalelkűség, az arcatlanság megtévesztője Oroszországban valamennyi orosz számára?” [22].

BELINSZKIJ hazugságnak minősítette Gogolnak azt a megállapítását, hogy az orosz a legvallásosabb nép a világon A Levél írója szerint „a vallásosság alapja a pietizmus, az áhitat, az istenfélelem, az orosz ember pedig vakaródzva ejti ki az isten nevét“ [23].

Az éleseszű kritikus azt állította, hogy az orosz a legateisztikusabb nép: „Vegye szemügyre jobban és meglátja, — ajánlja Gogolnak —, hogy ez természeténél fogva mélyen ateista nép. Még sok benne a babona, de nyoma sincs már benne a vallásosságnak. A babona a civilizáció haladása során eltűnik, de a vallásosság gyakran jól megfér ezzel a haladással. Élő példa erre Franciaország, ahol még most is sok meggyőződéses katolikus van a felvilágosult és művelt emberek között és ahol még mindig sokan vannak, akik bár elszakadtak a kereszténységtől, mégis makacsul kitartanak valami Isten mellett. Az orosz nép nem ilyen: a misztikus exaltáció nem természete, ehhez túlságosan is józan feje van, túlságosan világos, pozitív észjárása, és talán éppen ebben rejlik jövőbeni sorsának roppant esélyei.“ [24].

Ez a levél, amelyben könyörtelenül lelepleződik az önkényuralmi jobbagyrendszer társadalmi alapelve és ideológiája, Belinszkij forradalmi-demokratikus és materialista elveinek fejlődésében a tetőpontot jelentette.

Az orosz forradalmi demokraták megvetéssel bélyegezték meg az egyház és az önkényuralmi állam reakciós szövetségét. GERCEN rámutatott arra, hogy a monarchia a vallás támogatásán alapszik: a monarchia eredete — teokratikus. „A monarchia — írta —, inkább teokrácia: az isteni jog tartja fenn, mindig támogatta a vallást, a vallás mindig támogatta a monarchiát. Jehova és Jupiter nélkül — nincs cár, a földi cár feltételezi az égit.“ [25].

Nem nézhette lelki fájdalom nélkül a parasztok engedelmisségét. Amikor a cári csendőrök 1861. április 12-én a Kazanyi tartomány Bezdno falujában közé lőttek az önkényuralom és a földbirtokosok ellen felkelő paraszttömegnek, GERCEN felháborodottan írta „Harang“ című lapjában: „Ó, ha szavaim eljuthatnának hozzád, orosz föld fáradhatatlan művelője és mártírja!... Ha eljutna hozzád a hangom, hogy megtanítanálak én megvetni lelkipásztoraidat, akiket a pétervári zsinat és a német császár állítottak föléd... Gyűlölöd a földesurat, gyűlölöd az őröket, félsz tőlük — és tökéletesen igazad van; de bízol még a cárban és a főpapban... Ne higgy nekik! A cár velük van és ők a cáré!“ [26].

Az egyház és az állam szövetségére nem egyszer rámutatott CSERNISEVSKIJ és DOBROLJUBOV is. DOBROLJUBOV azt írta, hogy „az egyik legfőbb erő, amely a nép életét irányítja, — a vallás, állandó szövetségben volt a királyi hatalommal, és hogy a hatalmas befolyással rendelkező vallás szolgái nem az újításoknak és az önkényességnek, hanem az engedelmisségnek, önmegtagadásnak, a kialakult rend és szokások megóvására nyerték meg a népet.“ [27].

Az orosz forradalmi-demokraták könyörtelen bírálattal illették a katolikus egyház létrehozását és tevékenységét, leleplezték a pápaságnak, mint a szabadság megfojtójának és a tudomány gonosz ellenségének szégyenteljes szerepét. Politikai intrikák, hamisítások, csalás, az ellenfelek lemészárlása, hatalomvágy, kapzsiság, erkölcsi feslettség, képmutatás, belviszály, véres háborúk — a pápai udvar elkerülhetetlen velejárói.

GERCEN azt is észrevette, hogy a pápaság története tele van botrányokkal és büntetésekkkel, hogy a pápai udvar régóta az a hely volt, ahol a hazugság, a csalás, a pompa és a nyerészkedés virágzik. Rámutatott arra, hogy a kora-

beli pápai udvar messze eltávolodott a középkortól. A következőképpen rajzolja meg IX. Pius pápa környezetét:

„Körülvették az összes bíborosok, akik jelen voltak Rómában, — milyenek ezek a boldogtalanságtól fújó arcok, az inkvizícióra emlékeztetnek... Mily fényesen jut kifejezésre ezeknek a családtalan öreguraknak minden vonásában és minden mozdulatában a kétszínűségben és könyörgésekben eltöltött élete, a bármiféle szabadság iránti gyűlölet, a hatalomvágy, az irigység, a bosszúállás, mindenféle emberi érzés és melegség hiánya... Képzeljék meg ehhez hozzá a kellemetlen kappanhangú éneklést, a kihizlalt monszinyorok, a túltáplált kanonokok tömegét, akik valamilyen visszataszító bizalmaskodással helyezték át testsúlyukat egyik lábról a másikra, egysorban a kiaszott, sárga jezsuitákkal és a távoli kolostorokból jött félvad szerzetesekkel, — és megértik, milyen benyomást keltenek.“ [28].

Ugyanakkor, amikor a forradalmi-demokraták haragjuk minden erejét a pápaságra fordították, amikor neveléssé tették a római pápák kapzsiságát, képmutatását, kétszínűségét, erkölcsi lazaságát, általánosságban is feltárták a papság igazi arcát. Harcba szálltak a nép öntudatát elhomályosító, akaraterjét gyengítő és megbénító vallásos babonákkal, megmutatták, hogy a papság kihasználva a nép elmaradottságát, legendákat prédikál állítólagos csodákról, szentekről, élő hatalmasságokról.

Ez iránt a nép megcsúfolása iránti felháborodását legélesebben GERCEN fejezte ki: „Hisz a csodákban gyermek lelkével a paraszt, a szegény, a nemeség által kifosztott, a hivatalnoki kar által meglopott, a szabadsággal becsapott, az elviselhetetlen munkától és kilátástalan nyomortól elfáradt paraszt, — hisz bennük. Túlságosan elnyomott és túlságosan szerencsétlen ahhoz, hogy ne legyen babonás... És ti, csábítók, kik e szerencsétlent utolsó rongyáig kifosztottátok, nem szégyenlitek ezeket az eszközöket használni? Lelki koldussá, szellemi vakká akarjátok tenni, a fanatizmus sötétségébe taszítva, — milyen fekete emberek vagytok ti valamennyien, milyen gonosztevői vagytok ti mindnyájan a népek... Miben vagytok ti azonosak a néppel? — kérdezi Gercen a papságtól. — És miben vagytok azonosak általában az emberekkel? Azzal csapjátok be a népet, hogy ti is körszakállt viseltek. Tréfán kívül anyagi méltóságúak vagytok, bennetek nincs semmi emberi“ [29].

GERCEN arra is rámutatott, hogy a vallás nem létezhet misztika, csodába való hit nélkül, hogy az egyház minden korban a nép és a tudomány ellen lépett fel. Azt írta: „Sem a renaissance, sem a reformáció nem szakított az egyházzal; egyszerűsítették, humanizálták, díszítették és új kiadásban rajongták körül.“ [30].

Még élesebben lépett fel a vallás ellen NYIKOLÁJ GAVRILOVICS CSERNISEVSKIJ. A szaratovi pap fia, aki gyermekkorában vallásos nevelést kapott, a későbbiek során a vallás és az egyház leghírhedtebb ellenségévé, a forradalmi ifjúság vezérévé válik. CSERNISEVSKIJ látta, hogy „a jobbágyság helyett az emberek kigondoltak már sok mászt“ és látta a földesurak és a cári tisztviselők szabad garázdálkodását is a parasztok között, ezért jutott arra a véleményre, hogy a teljes megbocsátásról és a felebaráti szeretetről szóló krisztusi prédikációk csak kárt okoznak. „Ime már tizenharmadik évszázada, hogy folyik a krisztusi tanítás az emberek között a szeretetről és az igazságosságról, de sok sikert hozott-e ez a tanítás?“ — elmélkedik naplójában.

A nagy gondolkodó és író kezdi megérteni, hogy csak maga a nép képes a szabadságot megszerezni, hogy szét kell oszlatni az isten mindenható erejébe vetett hitét, harcra kell szólítani az elnyomottakat.

CERNISEVSKIJ kihangsúlyozta, hogy nem lehet az emberiséget megszabadítani az őt elnyomó rendszerektől mindaddig, amíg meg nem szabadítják a fizikai szükségtől, azaz az anyagi szegénységtől és nyomortól. Hiábavaló prédikációval nem lehet az emberek anyagi jólétét megteremteni, sem olyan körülményt, amely lehetővé tenné a fogyatékosok, az egoizmus és a tudatlanság felszámolását. De nem lehet az anyagi jólét hiányát az erkölcsösségről és a szeretetről szóló szent beszédekkel sem pótolni.

Filozófiai cikkeiben és szépirodalmi műveiben CERNISEVSKIJ felszólította az ifjúságot, hogy emelje fel a népet, magyarázza meg neki, lehet más rend is, melyben nem lesznek elnyomottak, de amelyet ki kell vívni. A nyugat-európai felvilágosítóktól eltérően ő megértette, hogy csak a forradalom vezetheti ki a néptömegeket a nyomorból és a jogtalanságból.

Istentelenségéért, a hatalom iránti gyűlöletéért és forradalmi tevékenységéért a cári kormány állandóan üldözte CERNISEVSKIJ-t. Letartóztatták és a Péter-Pál erődbe zárták. De senki és semmi nem tudta arra kényszeríteni, hogy megtagadja eszméit.

A forradalmi demokrácia vezére leleplezte a vallási morált, amely megnyomorította, elcsúfította az embereket és a rab félelem meg az élettől való menekülés szellemében nevelte őket.

Az egyháznak azzal az embergyűlölő állításával, hogy a nő — „tisztátalan erő“, „pokolfajzat“, hogy a férjének alázatos szolgája kell hogy legyen, CERNISEVSKIJ szembeállította a nő szabadságának és egyenjogúságának követelését. A „Mit tegyünk?“ című regényében Vera Pavlovna alakjában az orosz nő olyan típusát rajzolta meg, aki harcol saját függetlenségéért, azért, hogy részt vehessen az ország társadalmi életében. „Fő dolog — a függetlenség, — mondja. Nem akarom korlátozni senki szabadságát, de magam is szabad akarok lenni“ [31]. CERNISEVSKIJ bebizonyította, hogy nem az egyház határozza meg a házasság tartósságát, hogy az igazi család megalapításának legfontosabb feltétele a dolgozóknak a szükség és az igazságtalanság alól való felszabadítása, a közös érdekek, a család tagjainak kölcsönös megértése és tisztelete.

A vagyonosok hatalmának, tétlenségének, élősdiségének leleplezésével egyidőben dicsőítette az író a rabság béklyóitól megszabadult ember lelkes alkotó munkáját.

Az egyházi személyek törekvései, hogy megtagadtassák Csernisevskijjel ateista eszméit és visszatérítsék az „igazhitűség ölébe“ — eredménytelenül jártak [32]. Élete végéig hű maradt nézeteihez, melyek a forradalmárok több nemzedékét lelkesítették hősi harcra.

Harcostársai és követői — a nép elkeseredésének és bosszújának énekesé, NYIKOLAJ ALEKSZEJEVICS NYEKRASZOV és az éleshangú satirikus, MIHAIL JEVGRÁFOVICS SZALTIKOV-SCSEDIN is megértették, hogy a nép boldogsága a rabság és a vallás béklyóitól való felszabadulásban rejlik.

NYEKRASZOV a paraszt életében „szegénységet, tudatlanságot, sötétséget“ látott, tudta, hogy „a paraszti boldogság földtől lyukacsos, bűtyköktől görbe“. A költő tanúja volt annak, milyen gyakran vált a nép a kizsákmányoló rendszerből fakadó sötétség és tudatlanság áldozatává. „A vörösorrú fagykirály“

című poemájában elbeszéli Prokl jobbágy korai halálát, akit javasasszonyok és kuruzslók gyógyítottak:

„Tipródva a hóban egész napon át
Izzadt-vacogott a puszta fagyán.
Napnyugtakor újra befogta lovát
S kifúlva loholt a szekér után.

Terhével a városig — két nap az út;
Lerakja, megindul hazafelé,
Nincs benne erő már: szuszra se jut,
Lázás: csak úgy izzik a teste belé.

Vén anyja kilencszeri főzete sem,
Fürdője se jó neki; hasztalanul
Borogatja szárazon és vízesen:
Szegény beteg így se, amúgy se javul.

Hol a javasasszony? Jöjjön el ő!
Jön, megkeni, mormol bűvös imát . . .

„Hadd el, csepűrágó! Ostobaság!“
Mondja Dárja-menyecske, a kis feleség —
„Én értem a módot, elűzi baját!“
S felkapja magára meleg bekecsét.

Ott fenn van a zárda a hegy tetején,
(Kifúlt a lehellete, míg odaért)
Felzörgeti a papot éj idején
A kis csodatévő szent ikonért.

Megkapja, szalad vele visszafelé;
De Proklon már a halotti lepel;

Odatartja a képet az arca elé,
Prokl rámered, ajka zihálva lehel,
És csendesen elhunyt . . . [33].

NYEKRÁSZOV éppúgy mint tanítója, Belinszkij, megértette, hogy az orosz nép természeténél fogva nem vallásos. A „Javasasszony“ című költeményében, melyet a jobbágyfelszabadításról szóló reform életbe lépése előtt néhány nappal írt, a költő rámutat a parasztok öntudatának a növekedésére, ráeszmélteti őket arra a következtetésre, hogy a bánattól és keserűségtől való felszabadulásuk nem a csodákban rejlik, hanem abban, hogy meg tudnak-e szabadulni uraiktól.

A „Ki él boldogan Oroszországban?” című elbeszélő költeményében, amelyben a költő bemutatta a korabeli társadalom különböző kizsákmányoló rétegeinek az élősdiségét, rablógazdalkodását, NYEKRÁSZOV feltárta a népnek a papsághoz való viszonyát is:

— „Most nézzük meg, testvéreim,
A tisztelet hogy áll?
Ez egy kicsit kényes dolog —
Nem lesz ezért harag? ...

Mondjátok, hét igazhitű, —
Kit hívtok úgy ti, mint aki
Lovak fajtájából ered? ...
Szorongva kit kerültök el,
Ha úton jártok s szembejön? ...

— Bolond történetet,
Illetlen nótát, verseket,
Becsmérlő csúf szólásokat
Kiről szereztetek? ...

Tisztes papnét, szemérmetes,
Ártatlan papleányokat,
Jó papjelölteket hogyan
Neveztek, szóljatok?
Gúnnyal kinek kiáltotok
Utána: Hó, nyehó ...“ [34].

Bemutatta a költő, hogyan zsákmányolták ki a rabló-földbirtokosok a népet az isten nevével takarózva. Obolduj Oboldujev földbirtokos elmondja, hogy

„Ha jött a húsvét ünnepe,
Nem volt a birtokon, kívül
Csókot ne váltsak én!
Olyankor egy nagy asztalom
Szalon-szobánkban megterül,
Piros tojás van rajta, sok,
S túróslepény, kalács!
A feleségem, nagymama,
Fiaim, sőt leányaim
A legrosszabb muzsikkal is
Csókot cserélnek ott.
„Krisztus feltámadt!” — „Fel!” — s eszik
Sört, bort iszik minden muzsik,
A hosszú böjt után“. [35]“

De ez a „Krisztusban való testvériség“ keresztül-kasul át van hatva a képmutatással és csalással. Ellenben szükség van rá azért, hogy igazolja:

„Törvényem — az akaratom,
A rendőrségem — két ököl!
Ütök — szem szikrázik bele,
Ütök — s egy ép fog nem marad,
Ütök — s az arccsont ropog!“ [36].

Az orosz parasztok a vallásban nem érdekeik védelmezőjét, hanem koldus-mivoltuk előidézőjét kezdik látni:

„Magadban dolgozol,
De ha munkádnak vége van,
Három részes jelentkezik:
Isten, a cár s az úr!“ [37].

A forradalmi-demokraták bátor és rettenthetetlen harcosa, SZALTIKOV-SCSEDRIIN eszének és tehetségének minden erejét a dolgozók felszabadításának szentelte.

A nagy szatirikus leleplezte a jobbágynyúzó földesurakat, de ugyanakkor feltárta a bűnös cselekedeteket igazoló vallás reakciós lényegét is. A „Galavljov család“ című regényében bemutatta a vérszívó földbirtokos alakját, aki a tulajdonát féltő kapzsiságát, gyűjtögető szenvedélyét, lelketlenségét és keményszívűségét hazugsággal és képmutatással álcázza. Ilyen Juduska Galavljov. Nemhiába vált a neve Oroszországban az aljas képmutatók, árulók és kétszínű emberek köznevévé. A kizsákmányoló kapzsisága és lelketlensége álszenteskedéssel is párosul. Kiszípolyozó mivoltát istenre való hivatkozással igazolja. Foka nevű parasztját Juduska minden függetlenségétől megfosztva arra szólítja fel, hogy bízson az istenben: „Ha mi nem feledkeznénk meg az istenről, ő sem feledkeznék meg mirőlünk, adna mindent bőviben: rozsocskát, zabot, krumplit, nesze egyél!“ [38]. Fókának, aki gabonát kért kölcsön Juduskától, még a lélegzete is elállt a vérszopó ajánlatára: „Nem szeretek isten áldásával kereskedni — mondja Juduska . . . — Én most kiméretek neked hat csetveriket, te pedig nyolc nap múlva nyolc csetveriket adsz nekem vissza“ . . . [39].

Halálba taszítva saját fiát, imádságokkal, földig való hajlongásokkal, erkölcsi példabeszédekkel mentegeti magát: „Ami az istennek tetszik, az is fog történni“. Az egyház és a törvények segítenek neki a környezete kirablásában, gazdaságának növelésében, a fosztogatásban, a képmutatásban és az árulásban. Juduska alakja az álszenteskedés és a képmutatás iránti gyűlöletet és undort váltja ki bennünk.

Mint a többi forradalmi-demokrata, SZALTIKOV-SCSEDRIIN is lerántotta a leplet a papság képmutatásáról és tükrözte a nép iránta való megvetését. „Karácsonyi mesé“-jében elbeszéli, hogy a pap gyönyörű prédikációt tartott a templomban az igazságról, azt parancsolta a híveknek, hogy szeressék az igazságot és az vezérelje őket az életben. Sokaknak tetszett ez a prédikáció. Szerjózsa Ruszlancev, egy földbirtokos asszony fia, az istentisztelet meghallgatása után elhatározta, hogy az igazság szerint fog élni. De amikor tanácsért fordult a paphoz, aki az egyházi szolgálat befejezése után az ő birtokára ment

az ebéd elköltésére, a pap azt válaszolta neki: „A templomot azért létesítették, hogy benne ünnepélyesen hirdessék az igazságot“ [40]. Az író megmutatta, hogy az igazságról, a felebaráti szeretetről szóló prédikáció csupán az önkény és az igazságtalanság álcázása volt. A nagy szatirikus arról a korról álmodott, amelyben a nép megtalálja a valódi igazságot a szabad életért vívott harcban.

5. Bátor és szenvedélyes ellenfele volt az egyháznak LEV NYIKOLÁJEVICS TOLSZTOJ is. Az író-óriás munkásságában és nézeteiben kifejezésre jutó ellentmondásokat saját korának ellentmondásossága határozta meg. Gyenge volt mint „predikátor“ és „nevetséges“ — Lenin szerint —, mint „prófeta“, de annál erősebb mint leleplező, aki képes volt letépni kora valóságáról mindenféle álarcot [41].

Ilyen leleplező erejű TOLSZTOJ „Feltámadás“ című regénye. A regényíró megtámadja benne a társadalom minden tartópillérét, az államapparátust, a bíróságot és az egyházat is. Megrajzolja a pusztulásra ítélt néptömegek koldus életének képeit, megmutatja, hogy a hatalomnál álló cári hivatalnokok, bírák, ügyvédek, esküdtek — lelketlenül intézik a rájuk bízott emberek dolgait.

Pillantsunk be a könyvben ábrázolt bírósági terembe. Itt mondanak ítéletet a szociális körülmények áldozatává vált Katyusa Maszlova fölött, aki azon a szörnyű éjszakán, mikor elhagyta őt Nyehljudov herceg, megértette, hogy az istenről szóló szavak csupán ködösítés volt.

Van itt egy másik vádlott, „két kivont kardú rendőr őrzi“. Sovány, keskenyválló fiú, akit 3 rubel 67 kopejka értékű régi szőnyegek ellopásával vádolnak. A gyerek munkanélküli, éhségtől kopognak a szemei, az ügyész pedig igyekszik bebizonyítani, hogy ez a társadalomra veszélyes élőlény. És mindezt a bírósági komédiát Krisztus töviskoszorús alakjával igazolják, amely az ügyész írópolca mellett a falon függ.

Az író végigvezet bennünket a borzalmas, émelygésig bűdös börtöncellákban, ahol éhes, beteg, meggyalázott emberek vannak bezárva. A bejáratnál pedig ismét Krisztus képe, az emberek feletti szörnyű gúnyolódás igazolásaként.

Talán a szent atyák iránti legerősebb gyűlöletérzést a börtöntemplomban ábrázolt istentiszteleti kép váltja ki: „Az istentisztelet abban állt, hogy a pap furcsa és nagyon kényelmetlen brokát-ruhát öltött magára, kenyérdarabkákat rakott egy kis tálba, majd borba mártotta őket s mindenféle nevet meg imádságot mormolt hozzá. A kántor közben szüntelenül imádkozott, előbb hangosan darálta a szöveget, majd pedig énekelt, a rab kórussal felváltva. Az imádságok ó-egyházi szláv nyelven voltak írva s így már magukban is eléggé érthetetlenek voltak, a darálás, éneklés pedig még érthetlenebbé tette őket. Tartalmuk lényegében abban állott, hogy az ég áldását kérték a cár őfelségére és családjára.“ [42].

Az istentisztelet lényege az volt, hogy feltételezték: a pap által szétvágott és borba mártott kenyérdarabkák, bizonyos szertartásos mozdulatok és imádságok hatására átváltoznak isten testévé és vérévé. Az átváltozás ceremóniájának befejezése után csupán néhány gyerek ízlelte meg isten testét és véré. „Végül a pap hátra vitte a válaszfal mögé az arany csészét, megitta az isten maradék véré, és megette testének maradék darabkáit, gondosan lenyalta bajuszát, megtörölte a száját meg a csészét, aztán a lehető legjobb hangulatban, finom borjúbőr talpával nyikorogva, ruganyos léptekkel kijött a válaszfal mögül.“ [43].

A pap azonban el akarván valamivel szórakoztatni a szerencsétlen rabokat, a szokásos ceremóniákat megtoldotta még egy soronkívülivel. Megállt a sok-sok viaszgyertya fényében tündöklő, aranyozott, kovácsolt istenkép előtt (arca, keze fekete volt), amely állítólag ugyanannak az istennek az ábrázolása volt, akit az imént megevett és furcsa, hamis hangon, félig szavalva, félig énekelve, dicsérni kezdte Krisztust. A foglyok pedig földre hullottak és újra felálltak, megrázták a félfejükön megmaradt haját és csörgették bilincseiket, melyek véresre dörzsölték csonttá aszott lábukat.

„Mostmár csak egyetlen utolsó ceremónia volt hátra: a pap felvette a nagy asztalról a rajtafekvő aranyozott keresztet, melynek mind a négy végét zománcozott képecskék díszítették, s kilépett vele a templom közepére. Előbb a felügyelő lépett oda a kereszthez, hogy megcsókolja, utána a fegyőrök, s egymást taszigálva és halkán szitkozódva a foglyok járultak a kereszthez. A pap, aki közben a felügyelővel beszélgetett, a keresztet meg a kezét az elébe járuló foglyok szájába, néha orrába dugta, és a foglyok igyekeztek megcsókolni a keresztet is, meg a pap kezét is. Így ért véget a keresztény istentisztelet, mely megtévelyedett felebarátaink lelki épülését és fölemelését szolgálja.“ [44].

Ilyen mesterien mutatja be TOLSZTOJ az elnyomást, erőszakot és az önkényt támogató egyháznak, a társadalmi rendszer hűséges szolgájának szertartási komédiáját.

Annak ellenére, hogy TOLSZTOJ politikai gyengesége következtében nem volt képes levonni a szükséges következtetéseket a társadalmi rendszer bírálataból, „Feltámadás“ című regényének leleplező oldalai az uralkodó rend felett mondtak ki szigorú ítéletet.

A cári kormány és az egyház pontosan ezért üldözte az író. Féltek leleplező hangjától, kiközösítették az egyházból, egyházi átokkal sujtották napenként azért, mert szavaik szerint „felkelt az Ura és Krisztusa ellen“. A haladás ellenségei ezzel a lépéssel le akarták járatni az író tekintélyét, el akarták fojtani haragos hangját, de sikertelenül.

6. Különös erővel támadták az írók az egyházat és cinkosait a felszabadító mozgalom harmadik, proletár szakaszában, amikor széles néptömegeket kellett harcra mozgósítani, bebizonyítani nekik, hogy az új gazdák, a kapitalisták — még vérszomjasabbak és képmutatóbbak, mint elődeik voltak. A kommunista párt forradalomra, a tőke megdöntésére és a munkás-paraszt hatalom megteremtésére szólította fel a dolgozó milliókat. Ezidőtájt szólalt meg az új, forradalmi irodalom megalapítója, ALEKSZEJ MAKSZIMOVICS GORKIJ.

Harcos szenvedéllyel támadta az emberek vak életének „ólmos disznóságait“, akik számára „az ötkopekes — az égi Nap“, akik képesek még egymás nyakát is átharapni egyetlen kopejka miatt.

„Okurov városka“ című elbeszélésében leleplezi az író a kispolgári okurovi Oroszország „pókfészkrét“, amely behálózza az ember öntudatát ragadós okurovi gondolatokkal és hittel.

A vallás mindig a képmutatás és a hazugság forrása volt. A kereskedők, a gyárosok istenfélő jámborsággal fedik be erkölcstelen, becstelen életüket. Erről a következőképpen beszél GORKIJ az „Aki az életet keresi“ (Foma Gorgyjejev) című elbeszélésében, a gőzhajón, a szertartás képét rajzolva: „A hajóra érkezünkkor a beszentelés már folyt. Foma félrehúzódott és az egész szertartást a kereskedők háta mögül figyelte.

Amazok ájtatos csendben álltak ott; arcuk áhítatba mélyedt; szívvel-lélekkel imádkoztak, nagyokat sóhajtottak, mélyeket hajlongtak és ájtatosan emelték szemüket az égre. Foma hol erre, hol arra tekintett, és eszébe jutott mindaz, amit ezekről az emberekről tudott.

Itt volt például Rjeznyikov Lup, — ez úgy kezdte karrierjét, hogy nyilvános házat tartott fenn és egyik napról a másikra gazdagodott meg. A szóbeszéd szerint megfojtotta egyik vendégét, egy gazdag szibériait... Zubov fiatalkorában parasztok kézimunkájának összevásárlásával foglalkozott. Kétszer is csődbe ment... Kanonov húsz évvel ezelőtt gyújtogatás vádjával terhelten állott a bíróság előtt, sőt most is vizsgálat folyt ellene kiskorú leány elcsábítása miatt. Vele együtt, de immár másodízben jelentették fel Robusztov Kirillov Zahart, egy alacsony, kövérkés kereskedőt, akinek kerek arca és vidám kék szeme volt... Ezek közt az emberek közt úgyszólván egyetlen egy sem volt, akiről Foma ne tudott volna valami megszégyenítőt...

— Képmutatószkodnak! — szólt önmagában Foma. A mellette álló púpos, félszemű Guscsin Pavlin, aki nemrég kergette ki a világba félbolond bátyjának gyermekeit, most bensőségesen suttogott és megmaradt szemét a borús ég felé forgatta:

— „Uram! Ne sújts le engem a Te haragodban, se bosszúállón meg ne büntess engem.“ És Foma úgy érezte, hogy ez az ember a maga rendíthetetlen, mély hitében valóban Istenhez fordul kegyelemért...

Mindez belevésődött Foma emlékezetébe és csodálkozásra készítette ezeket az emberek iránt, akik ilyen rendületlenül hittek Isten kegyelmében, és mégis olyan könnyörtelenek voltak embertársaikkal szemben.

— „Nem az életnek adtatok formát, — hanem trágýadombot csináltatok belőle! Kezetek nyomán a bűz és rothadás terjedt el. Nincs bennetek emberi lelkiismeret, nem gondoltok egy percig sem az Istenre. A bankó a ti Istenetek, s a lelkiismeretet kivágtátok magatokból... Hová űztétek vajon? Ó, ti vérszopók. Idegen erőből éltek... Idegen kezek munkálkodnak érettetek. Hány ember ontott véres könnyeket miattatok? Ó, ti címeres gazemberek! Az ördög még a pokolba se fogad be benneteket. Nem is tűzben, hanem forró trágýalében kéne elevenen megfőzni benneteket. Évszázados gyötrelmem se tenné jóvá bűneiteket“ [45] — vágja a ragadozók szemébe Gorkij Foma Gorgyjejev szavaival. Az idézett részletből kitűnik, a burzsoáziának azért van szüksége az istenre, hogy igazolja a dolgozók nehéz osztályhelyzetét, hogy isten legfelsőbb akaratával tudja kendőzni a nép előtt elkövetett bűneit.

„Az éjjeli menedékhely“ című drámájában lerántja a leplet a jámbor, istenfélő vigasztalókról.

Barlangszerű pince tárul elének. Súlyos, alacsony kőboltozatok, füstösek, vakolatuk lehullt. Szürke falak, a falak mellett mindenütt priccsek, melyeket rongyok takarnak. És itt, ezen a helyen összezsúfolva húzzák meg magukat azok az emberek, akiket a kapitalista világ az emberi élet mélyére lökött. Itt enyésznek el a legjobb emberi tulajdonságok: a Színész tehetsége, Vaszka Pepel bátorsága, Szatyin esze, Nasztya álma az igazi szerelemről. Minden értékes, jó tulajdonság sárba vész, az ember elveszti nevét, az igaz földbe vetett hitét, paradicsomot ígérnek neki a túlvilágon a földi szenvedésekért.

Szatyin szavaival GORKIJ így leplezi le Luka vigasztaló hazugságát: „Az öreg — nem sarlatán. Mi az igazság? Az ember — az az igazság. És ezt az öreg tudta... Ti nem tudjátok. Ti — buták vagytok, mint a kő... Én megértem az

öreget... Igenis! Hazudott, mert sajnált benneteket, hogy az ördög vinne el, ahányan csak vagytok. Vannak emberek, akik hazudnak — szánakozásból a felebarátjaik iránt... Én — tudom! Én — olvastam ezt! Gyönyörűen, lelkesen, lelkesítően hazudnak! Van vigasztaló hazugság, kibékítő hazugság... A hazugság igazolja azt a súlyt, amely agyonnyomta a munkás kezét, és a hazugság még az éhenhalókat is vádolni tudja... Én — ismerem a hazugságot! Aki lélekben gyenge... és aki idegen nedvekből él — annak kell a hazugság... Az egyiket fenntartja, a másik e mögé rejtőzik, de aki a maga lábán áll... aki független és aki nem idegen kenyeret zabál, minek annak a hazugság? A hazugság — a rabok és az urak vallása... Az igazság a szabad ember istene! Minden az emberben van! Minden az ember számára van!“ [46].

„Az anya“ című híres regénye főszereplőjét, Pelageja Nyilovnáat az egyház megadásra tanította. A félelem állandó útítársa volt életének. Félt mindenkitől és mindentől, de legjobban az istenveréstől. Az életben minden elkerülhetetlennek tűnt előtte, hozzászókkott, hogy gondolkodás nélkül engedelmeskedjen. S egyszercsak bátor csengésű szavakat hallott. Úgy érezte, hogy a forradalmárok — fia Pável és elvtársai —, elszánt szavai mögött az a hatalmas, kiapadhatatlan hit rejtőzik, hogy a rossz, a gonoszság nem örökké tartó dolog, a dolgozók fel tudják építeni az új, szebb, jobb világot, amelynek azonban ára van, harcolni kell érte. És a félelmet, amely Pelageja Nyilovna lelkét eltöltötte, kezdte felváltani az a kívánság, hogy részt vegyen az új világért folyó harcban. Nem hitt tovább az istenben, mert megtalálta a valódi igazságot, az újért való harc igazságát.

„Látom, hogy derék, jó emberek vagytok és egy nagy, nehéz ügynek szenteltek magatokat, — mondja Pelageja Andrejjal folytatott beszélgetés közben. A népért, az igazságért élték. Meg is értem az igazságokat: amíg gazdagok vannak, a népnek semmi sem juthat, se igazság, se öröm“. [47]. Ennek az igazságnak a hatására azonban újjászületik Nyilovna. A passzív áldozatból a népi boldogság öntudatos harcosává válik.

GORKIJ feltárta írásaiban az egyház reakciós lényegét is: „Minden egyház alapvető feladata volt: sugalmazza a szegény hívőknek, hogy számukra nincs boldogság a földön, az az égben van számukra elkészítve, és hogy az idegenek részére végzett rabszolgamunka, — isten előtt kedves dolog.“ Másutt azt olvashatjuk: „Az egyház — az emberi ész és a lelkiismeret ellen irányuló erőszak-szervezet... Az egyház saját nevelőjének és gazdájának, a kapitalizmusnak a kiszolgálója, — igen súlyos betegségekkel van megfertőzve. Ezek a betegségek elpusztítják az egyházat. Elismerem, hogy a burzsoázia időnként néha fontosságot tulajdonított az egyház „erkölcsi tekintélyének“, — de az is igaz, hogy az pusztán a „lélek rendőrségének“, a dolgozó népet elnyomó szervezetek egyikének a tekintélye volt. Az egyház „vigasztalt“? Nem vonom kétségbe. De az ilyen „vigasztalás“ csupán az értelem elfojtásának egyik eszköze volt.“ [48].

A nagy humanista író méltó visszavágást mér azokra, akik a „gyűlölet prédikálását“ vetették szemére. Egyik amerikai levélre adott válaszában azt írja: „Önök szememre vetik, hogy »gyűlöletet prédikálok« és azt tanácsolják nekem, hogy inkább a »szeretetet hirdessem«.“ Önök talán képesnek tartanak engem arra, hogy a munkásoknak ilyesfélét sugalmazzak: „Szeressétek a kapitalistákat, hiszen eltékozzolják a földetek kincseit, — szeressétek azokat az embereket, akik a ti vasatokat fegyverek gyártására használják, hogy ezekkel a fegyverekkel végül titeket mészároljanak le, — szeressétek a semmirekellőket,

akiknek akaratától a ti gyermekeitek éhen vesznek, — szeressétek azokat, akik saját nyugalma, bendőjük érdekében titeket elpusztítanak, — szeressétek a kapitalistát, mert az ő egyháza tart benneteket a tudatlanság homályában... Az ellenség iránti szeretet prédikálása — az embergyűlölet prédikálása... Az igazi humanizmus magába foglalja a dolgozóknak az emberiség ellenségei, a kizsákmányolók, az új háború gyújtogatói iránti maró gyűlöletet.“ [49].

Az író tanúja volt annak, hogyan igyekeznek hatalmon maradni a bomba, az akasztókötel és a kereszt segítségével a tőke pusztulásra ítélt ragadozói.

A világimperializmus szolgálatában álló vallás dühödt leleplezése GORKIJ „A köztársaság királya“ című pamfletje.

— „És mi a véleménye a vallásról?“ — kérdezte a szerző a köztársaság királyától, aki életének értelmét a rabló módra való meggazdagodásban látja.

— „Hohó! — kiáltott fel vidáman, a térdére ütt és szigorú ráncokba szedte a homlokát. — Véleményem szerint nagyon okos dolog. A vallás nélkülözhetetlen a nép számára. Én magam is hívő vagyok. Sőt vasárnaponként prédikálok is a templomban... bizony!... Természetesen az egyik szegény-negyedben prédikálok. A szegényeknek mindig szükségük van a jó szóra és az atyai tanácsra. Elmondom nekik... Ne engedjétek az irigység ravasz ördöge befolyásának, üzzetek el magatoktól mindent, ami földi... Ne tartsátok sokra a földi életet, hiszen az csak az ördög találmánya, aki megrontja a lelkeket... Ne engedjétek át szíveteket az irigység démonainak. Mire is irigykedhetnétek? A földi javak — pusztá délibáb, a sátán agyafurt játéka... A szeretet és jámborság útján haladjatok a mennyország felé, némán tűrjétek mindent, ami ki- szabtatott rátok. Szeressetek mindenkit, még azt is, aki megaláz benneteket... —

Ne hallgassatok azokra, akik szívetekben fel akarják kelteni az irigység bűnös érzését. Folyvást azon lovagolnak, hogy az egyik ember gazdag, a másik szegény. Ezek az uszítók — az ördög küldöttei, hiszen az Úr megtiltotta, hogy az emberek irigykedjenek egymásra... Ne higgyetek azoknak, akik egyenlőségről prédikálnak nektek, s a sátán többi emizáriusainak... Hordjátok engedelmesen a keresztet és önmegtartóztatástok enyhíteni fogja annak súlyát. Isten legyen veletek, gyermekeim s ha ő veletek van, akkor nem szenvedhettek szükséget!“ [50].

A milliomos nagyszerűen fel tudja használni a vallást, ismeri értékét, azt tartja, hogy „a vallás olyan mint a gépolaj. Minél kiadósabban olajozzuk vele az élet gépezetét, annál kevésbé súrlódnak az alkatrészek, annál könnyebb dolga van a gépésznek“ [51].

Ami pedig a szocialistákkal való kapcsolatát illeti, kijelenti: „A szocialisták elleni harchoz feltétlenül több papra és katonára van szükség.“ [52]. A milliomos szavaival GORKIJ mesteri módon tártá fel a kapitalizmus egész belső fortélyát, azt, hogy a vallás segítségével kordában tudja tartani a dolgozók tömegeit és a hazugság mérgével mérgezi öntudatukat.

A kapitalista erkölcs lényegét Amerikáról szóló pamfletjében így fejti ki Gorkij, egy amerikai szájába adva a szót:

— „Mindenkinek azt prédikáljuk, — ne lopj! Valóban kínos lenne, ha állandóan meglopnának bennünket. De ugyanakkor, noha van elég pénzünk, mégis szinte ellenállhatatlan ösztön hajszol bennünket, hogy még többet csen- jünk hozzá... Nyilván ön is rendíthetetlenül vallja a nemes elvet — ne öl!

Tudniillik ön is szereti az életét, amely kellemes, értékes és tele van szépségekkel. De egy nap az ön szénbányájában a munkások fizetésemelést kérnek.

Ön kénytelen katonaságot hívni és piff-puff! — pár tucat munkás már holtan fekszik a földön . . .“ [53].

A szovjet írók I. Össz-szövetségi Kongresszusán Gorkij megnyitó beszédében többek között a következőket mondta: „Ügy állunk ki, mint a pusztulásra ítélt világ bírái, mint olyan emberek, akik az igazi humanizmust hirdetik, a forradalmi proletáriátust; ezt a hatalmas osztályt arra hívatta a történelem, hogy megszabadítsa a dolgozók egész világát a gyűlöletről, kapzsiságtól, közönységességtől, ostobaságtól — minden rútságtól, amivel a munka embereit századok folyamán eltorzították. Ellenségei vagyunk a tulajdonnak, a burzsoá világ rettenetes és aljas istennőjének, s ellenségei vagyunk az állati individualizmusnak, amit ennek az istennőnek a vallása hirdet.“ [54].

7. VLAGYIMIR VLAGYIMIROVICS MAJAKOVSZKIJ, a szovjet korszak legjobb, legtehetségesebb költője „*Nadrágban járó felhő*“ című *poémájának* második kiadásához készített előszavában a következőket írta: A „Nadrágban járó felhő“-t (első elnevezése: „A tizenharmadik apostol“ volt, de a cenzúra kihúzta, vissza nem állítottam, megszoktam) a mai művészet katekizmusának tartom. „Le a ti szeretetetekkel!“, „Le a ti művészetetekkel!“, „Le a ti rendszeretekkel!“, „Le a ti vallásotokkal!“ — ez a négy rész négy felkiáltása.“ Így a költő maga magyarázza meg az előszóban a költemény ideológiai tartalmát.

Költeményének forradalmi tartalmát szembeállította a teljes megbocsátás keresztényi tanításával, melyet az egyház és az állam vállalva használ fel az öntudatos dolgozók elnyomására. Az isten alakját meglehetősen lealacsonyította a műben, komikus felfogásban ábrázolta. A lázadó költő gúnyos, vakmerő szavakkal fordul hozzá:

„Azt hittem — nagy isten vagy, mindent bíró világ-úr,
pedig csak kontár isten vagy te, kicsike!“ [55].

MAJAKOVSZKIJ a szatirikus költemények egész sorát írja meg, amelyekben feltárja a vallási előítéletek káros voltát. A „Tyitről és Ványkáról szóló eset, amely megmutatja, hogy az ateistának sokkal jobb“ című versében a költő leleplezi a babonák ártalmasságát. Tyit azt tartotta, hogy a vihar az istentől van, és semmit sem tett az ellene való harc vagy védekezés érdekében. Egy vihar okozta tűzvész után, összes vagyonából csak a „megkeresztelt feje és a kunyhójából származó másfél zsák szén“ maradt neki.

„Nem segített
sem az atya-isten,
sem a fiú,
sem a szentlélek“ . . .

„Ivanov Ványa azonban
Másfajta ember . . .
Míg Ilja egész évben imádkozott,
Vett Ványka és villámhárítót alkalmazott.“ [56].

A költemény azzal a felhívással fejeződik be, hogy ne higgyünk a vallásban, amely arra kárhoztatja az embert, hogy meghajoljon a természet megfog-

hatatlan erői előtt, hanem higgyünk a tudományban, amely az embert a természet alkotójává teszi:

„A következtetés magától adódik,
(Nem kell szenvedésre hajtani fejet);
Paraszt,
Ne higgy semmilyen istenben,
Bízz egyedül a tudományban!” [57].

A „Feltámadásunk” című költeményben a kuruzslás és a csodákba való hit elleni harcra szólít fel a költő:

„Ragadd ki a gyeplőt isten kezéből!
Ki csodákkal bolondítja a világot!
Az emberi törvényeket —
nincs közük istenhez! —
a földön
mi magunk
alkossuk meg! [58].

MAJAKOVSZKIJ-nak a vallási előítéletekkel szembeni aktív küzdelemre szóló harci felhívását magukévá tették olyan jeles szovjet írók is, mint A. SZ. SZERAFIMOVICS, NY. A. OSZTROVSZKIJ és sokan mások.

SZERAFIMOVICS a következőket írta a húszas évek elejéről: „Abban az időben a vallásellenes front egyik legfontosabb terület volt. A papok akkor még igen nagy befolyással rendelkeztek a széles néptömegek, különösen a parasztság között. Meg kellett ingatni az önkényuralomnak ezt az évszázados erődítményét. Én a papi népbutítás leleplezőjeként léptem fel. Az anyagot vallásellenes agitációs eszközeim számára jórészt közvetlenül az életből merítettem.” [59].

Legismertebb vallásellenes elbeszélései: „A csoda”, „Két istenfélő anya”, „Isteni gondviselés”, „A szent áldozás rejtélye”. „A csoda” című novellájában Szerafimovics megmutatja, hogyan használták ki a papok az egyszerű emberek hiedelmét, babonását.

A száraz sztyeppét egy szörnyű hideg időben elöntötte a víz. Miután tudomást szerzett erről a pap, magához vette öreg, megfeketedett ikonját és az esemény színhelyére rohant. A kozák falu másik végéről egy másik pap sietett szintén ikonnal a kezében. A dolog veszekedéssé fajult köztük. Aztán kibékültek, mert meglátták, hogy gyülekezik a nép az eseményre. Elhatározták, hogy a víz megjelenését, mint az ikonok hatására keletkezett csodát fogják magyarázni az embereknek. A csoda híre futótűzként bejárta az egész falut. „Vezetik a félkezűeket, sántákat, vakokat, elaggottakat, elcsigázottakat, nyavalyatörőket, megrokkantakat, hisztériás nőket. És valamennyien csodálkozva és könnyezve isszák a szent vizet és csókolgatják az ikonokat... A papok körül pedig gyűlnek a pénzcsomók, a sült kenyerek, tojások, szalonnák, bárányszőrök, búzával telt zsákok.” [60]. Így folyt ez négy napig. Akkor munkások érkeztek és elmondták, hogy a víz azért folyik a sztyeppén, mert a vízvezetékek megrepedtek. A csöveket megjavították, behányták a kiásott földet és elmentek. És a sztyeppe rövidesen ismét csendes és kihalt lett. A vizet pedig beitta a föld.

A „sötétség“ eloszlatásában, az egyszerű nép felvilágosításában aktív szerepet tölt be Ny. A. OSZTROVSZKIJ is. A „Vihar szülöttei“ című regényében bemutatja a lengyel arisztokrata-rablókat, a lengyel hódítókat és más reakciósokat, akik minden erejükkel igyekeznek visszafordítani a történelem kerekét és leszámolni a forradalmi néppel. Ábrázolja az ellenforradalmi tábor, amelyben nem kis szerepet játszanak a katolikus egyház képviselői — a Vatikán védenői, akik aktívan vettek részt a németek oldalán az ukrán földek meghódításában, és az Antant hadjáratában a fiatal Szovjet Köztársaság ellen. Benedikt püspök, „az isteni szó alázatos prédikátora“, ez a kissé összeaszalódott, „múmiára hasonlító“, gonosz öregúr, epés mosollyal teljesítve a Vatikán egyenes utasítását, bujtogatja a lengyel mágásokat, hogy „ott erősödjenek meg, ahol van támasz“. „Isten látja lelkemet — magyarázza behizelgő hangon —, ha önöknek lenne erejük, úgy én áldásomat adnám az átkozott bolsevikok kiirtására nem csak Lengyelországban“ [61]. OSZTROVSZKIJ regénye bizonyossága annak, hogy a tőkés hatalmak az egyház támogatásával a legvisszataszítóbb cselekedetekre is képesek, csakhogy fenntartsák a pusztulásra ítélt kapitalista rendszert.

A ma szovjet embere, az új világ építője régen nem hisz istenben. Bízik ellenben a nép alkotó erejében és értelmében. Önfeláldozó munkájával kovácsolja saját boldogságát itt a földi életben. Ilyen Kondrát Majdannikov, SOLOHOV „Feltört ugar“ („Új barázdát szánt az eke“) című regényének hőse. Nehezen adja rá fejét a közös gazdálkodásra. De lassan megérti, hogy a paraszti boldogulás útja a kolhozba vezet. Visszaemlékszik Kondrát éhínséges gyermekkorára és szegény anyjára, aki azt parancsolta neki, hogy boruljon le a fészület előtt és könnyezve imádkozzék a boldogságért. A boldogság azonban nem jött. És most megváltozott az élet. „Kondrát már régen nem hisz az istenben, de bízik a kommunista pártban, amely az egész világ dolgozóit vezeti a szabadsághoz, az azúrkék jövő felé.“ [62].

Az igazi csodákat napjaink Majdannikovai viszik végbe. Önfeláldozó munkájukkal közelebb hozzák a nagyszerű holnapot . . .

* * *

Az említett írók és művek felsorakoztatásával csupán annak bemutatása volt a célom, hogy az orosz és szovjet szépirodalmi klasszikusok milyen éleslátóan fedték fel és értették meg a társadalom mozgató rugóit, milyen szemléletesen és meggyőzően mutatták be a vallás és az egyház valódi arcát és szerepét az emberi társadalomban műveik sok más kérdést boncolgató sorozatában. Az elmondottak bizonyítják: az ateista nevelés kérdésében bizalommal fordulhatunk az orosz és szovjet szépirodalmi „szentély“ kikristályosodott elméihez, még az atomkorszak hajnalán, a műholdak és űrhajók születésének időszakában is.

JEGYZETEK

- [1] LENIN, Művei 21. kötet. Szikra 1951. 227—28.
- [2] LENIN—SZTÁLIN, A vallásról 1952. 9—10.
- [3] BLAGOJ, A klasszikus orosz irodalom világgraszoló jelentősége 1951. 38.
- [4] Uo. 14.
- [5] RAGYISCSEV, Utazás Pétervárról Moszkvába 1951. 55.
- [6] Ua. 219.
- [7] Ua. 219.
- [8] Ua. 173.
- [9] Ua. 195. (9. vsz.)
- [10] Ua. 195. (7. vsz.)
- [11]
- [12] 1949. 881. Az idézet Emlékművem c. versének korábbi változatából való.
- [13]
- [14] PUSKIN válogatott versei. Kétnyelvű klasszikusok sorozat 1957. 193.
- [15] LERMONTÓV válogatott költeményei 1951. 235—36.
- [16]
- [17]
- [18]
- [19] TRÓCSÁNYI ZOLTÁN, Az orosz irodalom kincsháza. É. n. 229.
- [20] Ua. 230.
- [21]
- [22] TRÓCSÁNYI: i. m. 232.
- [23] Ua.
- [24] Ua.
- [25]
- [26] Ua.
- [27]
- [28]
- [29] Ua.
- [30] Ua.
- [31] CSERNISEVSKIJ, Mit tegyünk? 1954. 35.
- [32] VÖ. ZERCSANYINOV RAJHIN SZTRAZSEV, Az orosz irodalom története 1951. 287. (A „Polgári kivégzés” c. fejezet.)
- [33] NYEKRÁSZOV válogatott költeményei 1950. 97—98.
- [34] NYEKRÁSZOV, Ki él boldogan Oroszországban? 1950. 25—26.
- [35] Ua. 95.
- [36] Ua. 94.
- [37] Ua. 54.
- [38] SZALTIKOV—SCSEDRIN, A Galavljov család 1954. 219.
- [39] Ua. 220.
- [40]
- [41] LENIN, Tolsztoj Leó, mint az orosz forradalom tükre c. 1910-ben megjelent tanulmányában ragyogó bírálatát adja a nagy író munkásságának. (Az irodalomról 1949. 64—65.)
- [42] Tolsztoj, Feltámadás 1954. 122.
- [43] Ua. 123.
- [44] Ua. 124.
- [45] GORKIJ, Gorgyjejev Foma É. n. 362—63.
- [46] GORKIJ, Válogatott Művei 10. Színművek 1952. 157—58; 161.
- [47] GORKIJ, Az anya 1950. 105.
- [48] GORKIJ, Az igazi kultúra 1950. 304, 307.
- [49] Ua. 303.
- [50] Ua. 109—11.
- [51] Ua. 112.
- [52] Ua. 113.
- [53] Ua. 128.
- [54] GORKIJ, Irodalmi tanulmányok 1950. 389.
- [55] MAJAKOVSKIJ válogatott versei 1947. 68.
- [56]

- [57] Ua.
- [58] Ua.
- [59]
- [60] Ua.
- [61] OSZTROVSZKIJ, A vihar szülöttei 1951. 49.
- [62] SOLOHOV, Új barázdát szánt az eke 1951. 313.

ОТРЫВКИ ИЗ АНТИКЛЕРИКАЛЬНЫХ И АТЕИСТИЧЕСКИХ ГЛАВ РУССКОЙ И СОВЕТСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

3. ОРГОВАНЬ

Составитель сочинения, не имея притязания на полноту, излагает в хронологическом порядке, от Радищева до Островского, что русские «инженеры человеческих душ» с какой зоркостью раскрыли и поняли движущие пружины общества, как образно и убедительно показали они в своих произведениях, разбирающих и ряд многих других вопросов, подлинное лицо и роль религии и церкви в человеческом обществе.

AUSLESE AUS DEN ANTIKLERIKALEN UND ATHEISTISCHEN KAPITELN DER RUSSISCHEN UND DER SOWJETISCHEN BELLETRISTIK

Von

Z. ORGOVÁNY

Der Verfasser zeigt — ohne Anspruch auf Vollständigkeit — in chronologischer Reihenfolge von Radjischtschew bis Ostrowskij, wie scharfsichtig „die russischen Ingenieure der menschlichen Seele“ die Triebkräfte der Gesellschaft entdeckt, und wie anschaulich sie in ihren Werken, neben der Analyse vieler anderer Fragen, das wahre Gesicht und die wahre Rolle der Religion und der Kirche in der menschlichen Gesellschaft dargestellt haben.